

A MAGYAR KERT

AZ EMBER MŰVÉSZETI ÖSZTÖNE a legkülönbözőbb anyagot is felhasználja. A kertművészetben magát a természetet igyekszik változó ízlése szerint idomítani. Ahogy alakul elképzelése a világról és életről, úgy ölt más és más arcot a környezet is, mely az örökké újat akaró, teremteni vágyó, nem látott szépségekre szomjúhozó embert körülveszi. Ha szeszélyé vagy lelki szükséglete úgy kívánja, mértani elképzelésekkel köti gúzsba a növényeket és fákat. Majd meg hajlamának újabb fordulatával a természettől minél nagyobb zabolátlanságot követel meg. A környezet az emberi lélek szárnyalásaihoz szolgál felröppentőtül, ezért szükséges a „compositio loci“, mintahogy Loyola nevezte. Leonardo a művészetek szülőanyjának a matematikát és a geometriát mondta. Nem kis mértékben érvényes ez a kertművészetre. Most megjelent kitűnő könyvében¹ Rapaics

¹ Rapaics Raymund: Magyar Kertek. A kertművészet Magyarországon. Budapest, Kir. M. Egyetemi Nyomda 1940.

úgy látja, hogy a kertészet ott válik művészivé, ahol a természet változó ütemében serdülő növényvilág az emberi értelem elvont, geometrikus sémáival találkozik. „Mentől magasabb színvonalat ér el a kertészet, annál több és fontosabb benne a mértani elem.“ A vonal és a szám igézete első ízben a kolostorok kertjében kényszerítette rend és fegyelem korlátái közé a természetet. A nomád állatkultuszban élő magyarság is a kolostorok kertjében kedvelte meg a növények szelídebb világát. „A kolostori kertben magas fokra emelkedett a növénykultusz, a csodaszarvas misztériuma elhalványodott s felragyogott a csodálatos rózsza és a csodálatos liliom misztériuma, egyre mélyebben és mélyebben hatolva a magyarság leikébe, míg végül egyszer csak földművelő néppé vált a magyarság és növénykultusszá a magyar kultusz, amely ma már „bort, búzát, békességet“ tisztel.“

Az első magyar kert is, melyet legalább képzeletben felidézhetünk, a kolostorok világába vezet. A margitszigeti apácázárda romjainak alaprajzából világosan leolvasható a kerengővel és kútházzal ellátott udvar, az északi és nyugati kolostorkert elhelyezése. A kitűnő fővárosi kertészet számára szép feladat lenne, ha e kertekbe olyan nagytudású szakembernek, mint Rapaicsnak irányítása mellett a romok közé a középkor kolostorkertek kedves virágait és növényeit, rózsát, liliomot, a Boldogasszony ágának nevezett nehézságú borókat, több táblába gyógyfüveket ültetne el, történelmi hűséggel elevenítve fel így Margit asszony kolostorkertjének hangulatát. A sziget szépségei is nyernének ezzel, mert a rom és virág együtteséből valami egyéni, romantikus báj árad, mint ahogy arról tavaszunként a lila és sárga virágfoltokkal befutott tabáni ásatásoknál meggyőződhetünk.

A kolostorkertnél tarkább, változatosabb képet nyújtottak a várkertek. A reneszánsz itt is nagy változásokat hozott. A kert többé nem arra való, hogy az elmélyülni vágyó lelkeket az avatatlanok elől elrejtse és elmélkedésre serkentse, hanem az emberi szervezet egészségét szolgálja. Mátyás budai várkertjében mindenütt fákkal körülvett, testedzésre alkalmas gyakorló terek és csarnokok, xystusok tűnnek fel. Budán és Visegrádon már megtaláljuk a fejedelmi kerteknek később is állandó tartozékait, humanista módra cryptoporticus-nak nevezett hűtöző termeket, tévelyítőket, azaz útvesztőket, vadaskertet, halastavat, madárházát, benne az akkor még ritkább szárnyasokkal, galambbal, fécánnal, pávával és hattyúval. A leírások nem győzik eléggé dicsérni a mezei virágoktól hímes pázsitokat, Mátyás először Visegrádon meghonosította kedvelt hársfáit, a vörösmárvány puttós szökőkutat, amiből ünnepeken bor folyt, a pompás függőkerteket, étkezőkkel, szép kilátású erkélyekkel bővelkedő tornyokat, ezüstsínű cseréppel fedett villákat. A kertek megtervezésében kiváló művészek is részt vehettek. Vásáritól tudjuk, hogy Cimicia Chimenti nemcsak palotákat, templomokat, kutakat, de kerteket is alkotott Magyarországon.

A török korban a magyar kertművészetet keleti hatások teszik változatosabbá. Különösen a gyümölcstermelés gazdagodik, addig még Európában nem ismert fajtákkal. A kármán körte, a török muskotálynak nevezett pázmán alma, marosparti rokona a zamatos pónyik és talán Erdély másik jellegzetes almája, a batul is török eredetűek s a balkáni úton jutottak hozzánk. A híres fehér magyar borokhoz most társul a vörös és a kadarka bevonul a magyar szőlőkbe. A sok helyen magyar szilvának nevezett világhíres beszercei szilva Kis-Azsiából került hozzánk.

Pannónia ekkor valóban a gyümölcsök dús országa, nem csoda, hogy már a humanisták szabványos dicséretei közé tartozott megemlékezni a két kézzel is alig átfogható kármán körtéinkről és az aranyvesszőt termő mesés szerémségi szőlőkről. De nemcsak ilyen csodás képzelgésekben, hanem valóságban is hódít a magyar gyümölcs, Miksa császár például Magyarországról,

Verancsics Antal érsektől kér cseresznye és szilva oltóágakat. A kerteket ekkor a gazdag virágdísz jellemezte. A kert geometriai minták szerint való rendezése nagy lépéssel haladt előre. A kastély előtt négyzetes táblákban tarkállottak a virágok, míg a gyümölcsös táblák a háttérrel díszítették. A Felvidéken a korunkban szokásos nem túlságosan izléses üveggolyók helyett a karók végén a habán újkeresztények által formált színes mázú gombok ékeskedtek. A kerti épületek falára freskótechnikával divatos volt perspektivikus látképeket festeni, hogy a sétáló e csalóka fogás hatása alatt a kert folytatásának nézze a falképet. A hárs megtartja előző korbéli kedveltségét és gyakran filegóriákat építenek hozzá. Lorántffy Zsuzsanna porumbáki kertjében a rózsafákkal körülvett filegóriának iratos, táblás mennyezete, virághimes ajtaja volt.

A XVII. századtól kezdve a magyar, de főleg az erdélyi művészetet is a virágkultusz jellemzi. Nemcsak a kerti lakok, de kastélyok és templomok táblás famennyezetén is festett virágdísz virít. A virág és gyümölcs művészeti szerepét a kálvinizmus is elősegítette, mert a figurális ábrázolástól megfosztott templomokban egyedüli díszítéssé vált és némi vallásszimbolikai jelentőséghez jutott. Még a szószékek kötestét is ellepték a virágos indákat és gyümölcsfüzéreket mutató faragványok, úgyhogy az egész templom virághimes kertté változott. Oláh részről felmerült az a gondolat, hogy az erdélyi virágos reneszánsz az izlám növényi ornamentikájának hatása alatt alakult ki. Ez a feltevés azonban stilisztikai szempontból sem állja meg a helyét és most Rapaicstól azt is megtudjuk, hogy a gyümölcsöktől eltérőleg magukat a hagymás, nagyvirágú keleti növényeket sem közvetlenül a töröktől ismertük meg, hanem az előbb nyugaton elterjedt divatot vettük át. A művészeti virágkultusznak sem Kelet a forrása, hanem a reneszánsz. A néha törökös növényornamentikát tényleg felmutató oláh művészet Bizánc szellemétől megmerevített nehéz virágpompájába is épp a székeley faragók közvetlenebb természetszemlélete vitt be gyakran üdőbb hangot, különösen a Brancoveanu fejedelemtől nevezett stílus idején. Épp a virágtáblás kert illeszkedik be leginkább a hazai fejlődésbe: ez áll legszorosabb kapcsolatban a XVII.—XVIII. században kialakult virágos reneszánsz művészettel, ennek maradtak fenn leginkább magyaros és népi elemei.

Itt kell megemlékeznünk a székelykapuk kérdéséről is. Újabban divatba jött nyaralók kertjei elé székelykapukat állítani. Ennek a szokásnak ősi hagyományai vannak. Etnográfusaink már régibb idő óta kimutatták, hogy a székelykapu a várerődítések emléke és nem egyéb, mint a régi kúriák és udvarházak várkaput utánzó kapujának népi változata. A birtokkonskripciókban az első adat, ami kúria elé állított díszes fakapuról szól, 1669-ből való és a beszterce-naszódi Galacra vonatkozik. (T. Szabó Attila.) Ma is álló legrégebb ilyen emlékünkhöz a mikházai ferences klostrom szép kapuja 1673-ból. Joggal következtethetjük, hogy „székely kapuk”-nak kastélykertek és udvarok elé való állítása a XVII.—XVIII. században általános szokás volt. A népies reneszánsz faragványairól híres szentbenedeki Kornis-kastély kertjének egyik bejáratánál ma is egy tornyos filegória által megtámogatott érdekes székelykapu áll őrt.

A virágtáblás kertek magyaros-népies vonásai mellett sűrűn tűnnek fel olyan jellegzetességek, melyek a kor főúri barokk életstílusát idézik. Nemcsak a honi talaj egyszerűbb flórája, de a távoli tájak csak áldozatokkal meghonosítható növényei is érdeklik a főurakat. A mai üvegházaknak megfelelő narancsházakban, piros, zöld edényekben elültetve ápolják a narancsot, citromot, babért, mirtuszt, datolyapálmát, gránátalmafát és a rozmaringot, hogy a verőfényes időben a kastély elé állítva, a magyar glóbuszra a délszaki tájak színeit varázsolják. A kavicsmozaik padlójú műbarlangok mind díszesebbek lesznek. A falakat csillogó kagylókkal ékesítik, források,

elmés vízijátékok hűtik le a levegőt és nyugtatják meg a szemet játékos víz-sugaraikkal. A korszak legnagyobb kertészművésze Lippai György érsek volt. Híres pozsonyi kertjében labirintus, pamasszus, remeteség, hűtőző barlang kápráztatta el a vendégeket. Ekkor válik közkedvelté a tulipán is, melynek ábrázolásával a XVI. századvégi faragványokon ugyan már találko-zunk, de a kertekben csak a XVII. században honosodott meg. Előbbi művé-szeti szerepeltetése török-perzsa szőnyegek és keleti selymek hatására vezet-hető vissza. Lippai érsek pozsonyi kertjében világhírre tettek szert a szederjés és zöldszínű tulipánok. Az érsek kertjére, melyet egész életén át szépített, annyira büszke volt, hogy Lippai Jánossal leírását, íj. Lippai Györggyel pedig szépségeinek rézmetszetű hű képeit is elkészíttette.

A reneszánszból tovább fejlődő stílusban, a virágnak soha el nem ért kultusza bontakozik ki, amiről virágtáblás kertek, virágdíszes templomi mennyezetek, bútorok, szószékek, virágos kupák, zománcvirágú ékszerek, a hajban arany rezgő füvek, virágos brokátok, Pázmány virágokkal telehím-zett miseruhája, a növényi hasonlatokkal teletűzdelt virágénekek tanús-kodnak.

A következő korszakban, a francia kertek idején a virágdíszről a vezér-szerepet a faszor veszi át. A geometriai rend tetőpontjára jut. Az utakat mintha vonalzóval húznák meg, a fák koronáit egyenesre vágják. A kertész is épí-tésszé lesz, növényekből szerkeszti meg világos, mértani formáit. Az előző korokban a kert egyes részei önállóak voltak, most minden rendszeres egy-ségben a kastély köré fűződik. Ez a merkantilizmus kora, a feldagasztott főúri pompát pénzt hozó gazdálkodással kell alátámasztani. A dísnövények mellett tehát helyet kapnak a jövedelmezőek is, például a kávéfa. A parkok közelében tehenészet és tejgazdaság alakul. Majd elterjed a kínai divat is. A ker-tekben pagodák szeszélyes körvonalai tűnnek fel. Még a keleti kis unitárius templom mennyezetén is megjelenik a divatvirág, a krizantémum képe. Az új szépségekre szomjas embereket már az exotikus virágok sem elégitik ki, keresztezés útján újakat teremtenek. Még mindig Pozsony a kertek városa, hol a legnagyobb műgonddal képezik ki a parkokat. Erdődy gróf kertjében szép vázákon Nagy Sándor tetteit örökítették meg. A kerti Iák egyik szobáját Maulbertsch díszítette antik istenekkel, másikat ezüst papírral tapétázták. Batthyány herceg egyik szobájában 13 kínai tájkép függ, mindegyik lepke- és bogárszárnyakból összeállítva. Minél különösebb, színesebb valami, annál vonzóbb. Kínai kosztümös ünnepélyek váltják egymást. Az egyik vadá-szaton a vendégek szerezsennek, töröknek, perzsának, hindunak öltözve jelennek meg. A ligetekben hinták és tekejátékok mulattatnak. Az idillizmus is jelentkezik. Mikor Ferdinánd főherceg meglátogatja Esterházy gróft, az tiszteletére a fácánosban 12 paraszt párt ad össze. A kor legnagyobb kerté-szeti vállalkozása a Hanság lecsapolása és a 800 méteres gát építése csak azért, hogy létre jöhessen az eszterházi park és kastély. Az egykori ingoványok helyén Diána, Fortuna és Vénusz templomai emelkednek, állatkertek terül-nek el. Bessenyei csodálattal adózik a magyar kertészet diadalának: „Mester-ség alkotta egybe itt a fákat, melyek rendre szépen ölelik magokat, sűrű galy-lyak közt, hosszú utak nyíltak.“

Eszterházán a francia stílus minden szépsége és észszerű világossága találta méltó követésre. A franciás magyar kertekből hiányzanak azonban a Franciaországban kedvelt csatornatavak, helyüket inkább olaszos vízesések foglalják el.

A mértanilag szabályozott kert uralma sem tarthatott örökké. „Láttuk, — írja Kazinczy — hogy az egyes hosszú utak, a megnyirbált gesztenyék, az eleven falak, folyosók, ernyők ellenére vannak a természetnek, láttuk, hogy az így megnyirbált fa mindig nyomorék fa s abba hagyánk a lenőtrei kér-

teket.“ A szentimentális angol kertek divatja elérkezett. A virág eltűnt a parkokból, zöldellő pázsit, hatalmas fák mindenütt. Főleg kedvelt a szomorúfüz, majd a platán és jegenyenyár. A kertész többé nem kényszeríti rá a természetre az emberi ész kategóriáit, hanem csak arra szorítkozik, hogy a természet munkáját utánozza. Az utak kanyargósak, minden fordulat meglepetést hozhat. Itt egy török mecsetnél kiképzett fürdőház tűnik fel. Az amott emelkedő, omladozó gótikus várról ki sejtené, hogy egyszerű kertészlak? A középkori épületek természetesen csak utánzatok, ritka kivétel a csákvári Eszterházy-park, melynek romjai közé gyönyörű XII. századi faragványok kerültek. Az új ízlés szerint a parkot nem választják el kerítéssel a környező tájtól, csak mély árkot vonnak köréje, hogy ne zavarja az egységes kilátást. A távolban legelésző tehének vagy juhok beletartoznak a romlatlan természetért rajongó széplelkű sétáló látképébe. Már Eszterházán is a mellékutakat angol módra, kanyargósán vonták meg. Most a francia kerteket mind átalakítják. Egyedül a jászói apátság kertje maradt meg a francia stílus hírmondójának. A legszebb hazai angolkert a tóvárosi Eszterházy-park, a pfalzi eredetű Petri alkotása. Itt honosították meg először a Kínából származó szomorúfüzet. Az amerikai akác is ekkor válik a magyar tájak jellegzetes fájává. A fákért való rajongás egyre nő, a kertészek most botanikusokká lesznek és kontinenseken át vadásznak a ritka fákra. A virágok csak nagy lassan lopakodnak vissza a parkokba, pázsitba ágyazott virágszőnyeg alakjában.

Érdekes, hogy a barokk-stílus idején a klasszicizáló, hűvös formájú francia kert volt divatos, míg a klasszicizáló építészet uralma alatt a romantikus angol kertért rajongtak. Mintha az épület s a kert jellegben, hangulatban egészítenék ki egymást? A barokk főúri gesztusai sem veszték ki teljesen. A különcködő Bethlen Lajos Kerlésen, a mondák Cserhálmán, klasszikus ízlésű kastélya körül angol kertet létesített. Benne számtalan furfangos szerkezet szolgálta a mulattatást, így a remetebarlangba belépőt az automata remete felállással köszöntötte. A legérdekesebb azonban a park sziklás domboldalába vájt Bethlen-kripta. A hegy méhébe hosszú, keskeny, sötét folyosó vezet. A sírteremben a gyertyavilágnál a szakállas halálisten és a fonó párkák embernagyságú szobrai borzongatják meg a gyengeszívű látogatót. Márványlappal elzárt, sziklafalba vágott síremlékben nyugszanak a holtak. És mindez a hatásvadászó földalatti elrendezés és vad romantika a dús erdejű park látványosságainak fokozására készült.

A múlt század végén jelentkező sziklás japánkertek után napjainkban újra a mértani építészeti kert vált divatossá. A kubizmus fénykora idején a párizsi iskola fiatal művészei alacsony kerettel ellátott négyzetes virágtáblákra osztották fel a gyepet. Ma a kert az épülettel azonos törvények szerint szerkesztődik, sőt gyakran a ház szerves része és a tervező a bérpaloták tetőteraszára varázsolja a parkot. Le Corbusier város-utópiái szerint a jövőben a város hivatali, ipari, kereskedelmi központja néhány szédítően magas felhőkarcolóból fog állani, míg a lakóépületek villaszerűen kertek közé szétszórva széles övezetben ölelnék körül a munka-centrumot. A kertek létesítése többé nem nagyúri kedvtelés, hanem szociális feladat.

Rapaics kitűnő könyve a magyar kertművészet történetén számos korbeli leírás és metszet segítségével vezet végig. Egy kínai mondás szerint igazán boldog ember csak a kertész lehet. Valóban ma, mikor a világtörténelmet zuhanó bombázók alakjában érzékeljük, nagy megnyugvás a Magyar Virágoskertekben a kármán-körte, a kadarka, a hárs és a tulipán történelméről olvasni.